

реної системи адміністративної юстиції до стандартів, що нині панують у демократичних країнах світу [5].

Список літератури: 1. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / За ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової / Ківалов С.В., Харитонова О.І., Пасенюк О.М., Аракелян М.Р. та ін. Х., 2005. 2. Миколенко А.И. Административный процесс и административная ответственность в Украине: Учебное пособие. Издание 2, дополненное. Х., 2006. 3. Михесенко М.М., Молдован В.В., Радзісвська Л.К. Порівняльне судове право. К., 1993. 4. Клейман А.Ф. Основные вопросы доказательств в гражданском процессе. М., 1950. 5. Авер'янов В., Лук'янець Д., Педько Ю. Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад // Право України. 2006. № 3.

Надійшла до редколегії 22.08.06

Ф. Д. Фіночко

КОРОТКИЙ НАРИС ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Після жорстокої кризи III ст. н.е., яка ледве не привела імперію (Римську) на край загибелі та розпаду, вона відроджується як єдина світова держава, але вже в новому обличчі політичного і господарського управління – доміната.

Цей період буде продовжуватися ще два століття до падіння Західної римської імперії у V ст. н.е. (476 р.). Східна половина імперії під назвою Візантійської продовжувала існувати ще майже тисячоліття. Але її історія виходить за рамки античності та належить середнім вікам [1, с.425]. Як виразник політичних, культурних і етнографічних особливостей, що характеризують Східну Римську імперію, візантинізм виявляється в наступних конкретних ознаках: 1) в поступовому скасуванні пануючої латинської мови і заміна її мовою грецькою; цей процес починається з VI ст. і закінчується в VII і VIII ст.; 2) у боротьбі національностей, і ця боротьба ознаменовується появою на престолі, а також у вищій воєнній і цивільній адміністрації представників різних етнічних елементів, що ввійшли в склад імперії; 3) в пам'ятниках мистецтва, яке виразилося в тому, що монети з VII ст. представляють собою новий тип в зображенні голови; 4) в літературній творчості, що характеризується розробкою оригінального світогляду під впливом єдинських і східних філософських ідей, перевагою містики і консерватизму; 5) в забутті легенд класичного періоду. Історична місія візантинізму переважно виражалася в культурних впливах на народи південно-східної Європи, а також і Азії (на вірмен і грузин) ... [2, с.252].

На чолі держави знаходився імператор. З початку VII ст. він став називатися базилевсом, тобто царем, а пізніше базилевсом та автократом, або самодержцем. Цар зосередив у своїх руках владу законодавчу, виконавчу і судову. Він керував церквою, скликав церковні собори, призначав вищих посадових осіб церкви. Імпе-

ратор Константин (306–337 рр.) продовжив закріплення абсолютної влади. За його влади досягла досконалості система доміната з розгалуженим бюрократичним апаратом, деталізованим провінційним управлінням. Константин визнав духовний авторитет і політичну роль церкви та поставив її на службу імперії та вищій владі. Для упорядкування церковних справ імператор скликав з'їзди (собори) керівників церковних громад. Так, у 325 р. єпископи і пресвітери з усіх кінців імперії зібралися в місті Нікея в Малій Азії на I Вселенський собор. Собор прийняв звід «істинних положень», названих «Символом віри», церковний календар з розподілом по місяцях християнських свят та нову організацію церковного управління. Єпископи Рима, Александрії і Антіохії отримали звання патріархів, а перші два ще й звання пап. Всі християни провінцій (клір) були віддані під керівництво архієпископів, а мешканці міст – єпископів. Цим актом формувалася церковна ієрархія, що нагадувала імперську адміністрацію. Церква зрештою втратила рівність і самостійність, які мала раніше та стала невід'ємною частиною єдиного державного апарату. Могутність та сила імператора знаходилася, як правило, залежно від величини їх земельних володінь або домена. На цих землях часто велось особисте господарство, котре управлялося державними чиновниками. При імператорі знаходилася Державна рада, або консисторій, що відігравав дорадчу роль. Рада обговорювала всі питання законодавства та управління, а також розглядала найбільш важливі судові справи. Поряд з Державною радою існував сенат або синкліт. До функцій сенату відносилось обговорення питань зовнішньої політики та розслідування важливих кримінальних справ. Не дивлячись на своє офіційне значення, сенат відігравав незначну роль у політичному житті держави. А тим більш його значення зменшилося, коли в кінці VII ст. імператор Лев VI позбавив сенат права розглядати законопроекти.

До вищих посадових осіб належали: префект преторія Схід, префект столиці, квестор, начальник двора, два коміта фінансів та два магістра армії. Префект преторія Схід керував Малою Азією, Єгиптом та Фракією, тобто більшою частиною Візантійської імперії. В компетенції начальника двору була особиста охорона царя, ведення особистої канцелярії, завідування державною поштою, зовнішніми зносинами і прийманням послів іноземних держав. Квестор був головою Державної Ради. Окрім цього в його веденні знаходилися питання юстиції та поточного законодавства.

Один коміт управління державним казначейством, другий – керував царськими маєтками і коштами, що відпускалися на підтримку двору. Магістри армії були головнокомандуючі.

У VII ст. вища адміністративна система зазнала змін. Всі вищі візантійські посадові особи були поділені на 60 розрядів або чинів.

Особи, які займали вищі державні посади, називалися логофетами. Главою логофетів був логофет дому, в компетенції якого знаходилися зовнішні зносини, шляхи сполучення і пошта. Він керував особистою канцелярією царя та царською охороною. Серед інших логофетів були такі, що керували державним казначейством. А конкретно були: військовий логофет, який здійснював постачання і фінансування армії; логофет, який управляв царськими землями, а також логофет, в компетенції якого знаходилися царські ремісники, майстерні та арсенали. Вищі державні чиновники керували канцеляріями або секретами з великою кількістю чиновників, в компетенції яких були різні галузі центрального управління.

Так, загалом були побудовані органи центрального управління у Візантійській імперії, що свідчить про їх походження і спорідненість з органами і посадовими особами Римської імперії.

Місцеве управління Візантійської імперії поділялось на дві префектури: Східну та Іллірійську. До складу Східної входили Мала Азія, Єгипет і Фракія. В склад Іллірійської – Балканський півострів. На чолі кожної префектури знаходився префект преторія. Він очолював адміністративну і судову владу. Префектури поділялися на діоцези, які управлялися вікаріями. Діоцези поділялися на провінції, на чолі яких стояли президи або ректори. Провінції складалися з громад. Громадам була надана певна самостійність при вирішенні внутрішніх справ. Вони управлялися місцевими сенатами і виборними посадовими особами під контролем державних чиновників. З початку місцеве управління будувалося за принципом відокремлення цивільної влади від воєнної. Але вже у VI ст., коли посилювалися загрози нападу, уряд в деяких прикордонних областях об'єднав військову і цивільну владу.

У кінці VI ст. були засновані дві великі області, так звані екзархати: Равенський в Італії та Карфагенський в Африці. В екзархатах царські намісники або екзархи суміщали в своїх руках воєнну і цивільну владу. У VII ст. Візантії стали загрожувати зі сходу перси та араби, а з півночі болгари, слов'яни і авари. Ця обставина змісила уряд перевести на військовій стан багато прикордонних провінцій та передати управління ними в руки воєнних начальників. Таким чином, виникла нова система місцевого управління, яка отримала назву фемного устрою. Фемою у Візантії називався воєнний округ, на території якого були розквартировані війська. На чолі феми стояв командуючий, що мав назву стратег. Це короткий начерк управлінської системи Візантійської імперії.

Друге питання стосується характерних ознак права, тобто джерел права. Після кодифікації Юстиніана продовжують зоставатися імператорські укази, які отримали назву новел. Новели в основному відображали норми феодалного права, що розвивало-

ся. Незабаром з'явилася необхідність у перегляді кодексу Юстиніана, що і було зроблено за імператорів-іконоборців.

У 739–740 рр. був виданий законодавчий збірник під назвою Еклога. В його основу був покладений Юстиніанів звід, за винятком того, що застаріло. Дякуючи своїй короткості й простоті, а також завдяки використанню норм візантійського звичаєвого права Еклога отримала широке розповсюдження і поза Візантією, досконально визначалося та коментувалося. Вплив Еклоги на пізніше законодавство видно з того, що вона цілком ввійшла в Російську Кормчу книгу. За управління імператорів Ісаврійської династії були прийняті так звані землеробський, морський і військовий закони, котрі доповнили Еклогу. Видання Землеробського закону відноситься до другої половини VIII ст. Його виникнення знаходиться у прямому зв'язку зі слов'янською колонізацією імперії. В основному землеробському закону було покладене слов'янське звичаєве право у сполученні з візантійським правом.

Недарма він користувався великою популярністю серед слов'янських народів та часто розглядався як «Слов'янський закон». Землеробський закон регламентував відносини у галузі сільського господарства. Він передбачав відповідальність за кражу зерна, плодів, лісу, за потрапу посівів тощо. Еклога і Землеробський закон ввели (указали) сільську громаду, з допомогою якої законодавець намагався призупинити процес розорення вільних общинників. У військовому законі була визначена відповідальність військовослужбовців за споєння воєнних злочинів. Це свого роду статут військової дисципліни. У морському законі вказувалися норми оплати екіпажу корабля, правила підтримання порядку на кораблях, відповідальність володаря корабля та інші.

Перший імператор Македонської династії Василь I (867–886) рішуче засудив і скасував Еклогу. Законодавство імператорів-іконоборців називається в одному із актів того часу як таке, що направлене на зруйнування Юстиніанового права. Перш за все Василь I вирішив відмінити застарілі норми Юстиніанова законодавства. З цією метою була задумана і здійснена повна переробка Юстиніанової кодифікації. У 879 р. був виданий «Прохірон», тобто короткий виклад законів для суддів, що в своїй сукупності склали норми церковного, цивільного, кримінального і частково судового права. Зважаючи на те, що Прохірон передбачав своєю метою бути навчальним посібником для суддів, тим більше він мав законодавчу силу. Прохірон не тільки викладав Юстиніанове законодавство, але й мав у собі ряд нових норм права, котрих не було в Юстиніановому зводі. Видання Прохірона мало велике значення. Розвиток наступного законодавства проходив під знаком тих начал, які були покладені в основу Прохірона. Особливе зна-

чення Прохірона мало для православної церкви як один з історичних пам'ятників церковного права.

Наступним керівництвом для судів була видана Епанагога (884–886 рр.). У 888–889 рр. син Василя I Лев Мудрий опублікував новий законодавчий збірник, який отримав назву *Базилік* («царські закони»). Лев Мудрий вважав утрудненим користування у судовій практиці Юстиніановою кодифікацією, у якій норми по одному й тому ж питанню були поділені на 4 частини – Інституції, Дігести, Кодекси і Новели. Імператор Лев поставив перед собою завдання все законодавство Юстиніана звести в один звід і викласти законодавчий матеріал таким чином, щоб в одному місці зосередити всі правові норми з одного й того ж питання.

Кожна з 60 книг *Базилік* починається витягом з Дігест по окремому предмету, а далі приводяться окремі положення з Інструкцій, Кодексу, Новел і Прохірона, котрі підтверджують або доповнюють цей витяг з Дігест. Таким чином, всі основні норми права з визначеного предмета були зосереджені в *Базиліках* в одному місці, а не розкидані у чотирьох різних місцях, як це було в Юстиніановому зводі. Всі застарілі або скасовані норми Юстиніанового зводу не ввійшли в склад *Базилік*. В *Базиліках* були норми не тільки світського, але й церковного права. *Базиліки* були останнім пам'ятником Візантійських імператорів у сфері кодифікації. Після смерті Лева Мудрого видавалися лише Новели, без намагання кодифікувати діюче законодавство.

З X ст. в міру подальшого розвитку феодалних відносин з'являється особливий вид імператорських Новел під назвою Христовул, тобто золото-друкованих грамот. У більшості випадках у христовулах вказувалися привілеї, які давалися духовенству, монастирям та окремим особам. Останнім пам'ятником візантійського права був юридичний збірник, складений близько 1345 р. фесалонікським юристом і суддею Арменопуло під назвою «Шестикнижжя». В ньому викладається цивільне і кримінальне право Візантії. Автор цього збірника ставив за мету доповнити Прохорін. «Шестикнижжя» Арменопуло мало широке розповсюдження у Візантійській імперії, а після розпаду Візантії стало діючим правом в Греції, Валахії та Молдавії. Візантійське або греко-римське право – це так називається римське право в тій переробці, в якій воно піддавалося у Візантійській імперії.

Винятковим діячем цієї переробки є воля законодавця, у зв'язку з чим змінюється і характер науки права. Візантійський юрист не знає права, він знає тільки закон. Це не юристи у власному розумінні цього слова, а законники. Історію візантійського права можна поділити на три періоди: перший період від Костянтина Великого до воцаріння Ісавров; другий період (717–867) – це епоха іконо-

борців; третій період відкривається воцарінням Македонської династії і закінчується розпадом імперії (1453 р.) [2, с.261]...

Рецепція (засвоєння) візантійського права перш за все здійснювалася на Сході. У просторі, це від Єгипта до Вірменії, діяв Римсько-сирійський законник, складений у кінці V ст., що послужив джерелом для вірменського збірника Мехетира Гоша, а через його посередництво він перейшов до Грузії (Вахтангів збірник). Візантійське право діяло також і в Польщі. Численні положення Римсько-сирійського законника перейшли в судебник, складений для львівських вірмен і затверджений польським королем Сигізмундом I.

Візантійське право зробило певний вплив і на турецьке законодавство. У повному обсязі воно було засноване в Молдавії та Валахії. Від візантійського права не відмовилися кодекси, видані в 1816 р. для Молдавії, а у 1818 р. – Валахії, але з 1865 р. Румунія уже мала єдиний кодекс, створений за зразком французького Code civil (Цивільний кодекс). У слов'янські землі візантійське право потрапило разом з християнством і, перш за все, в Болгарію.

Уже в епоху звернення болгар і моравів, одночасно з перекладом богослужбових книг на слов'янську мову, був зроблений і переклад Номоканона Схоластика. Одночасно з виникненням Сербської держави, син її засновника, який прийняв монашество під іменем Савви, упорядкував Кормчу книгу [4, с.218–219], для якої переклав Синопис канонів з трактуванням Аристіна, увесь Прохорін і в склад якого ввів ще й Номоканон. В кодифікаційній діяльності Стефана Душана (1336–1355) дослідники спостерігають формальну рецепцію візантійського права з деякими змінами, що відповідають особливостям сербського побуту. Знайомство Київської Русі з візантійським правом відноситься ще до часів прийняття християнства. З прийняттям християнства в Київську Русь були завезені грецьким духовенством збірники візантійського права, церковного і світського. Рецепція візантійського права в Київській Русі суттєво відрізняється ввід рецепції римського права на Заході. В Західній Європі лише на початку рецепція римського права була зв'язана з традицією церкви. Пізніше юристи вносили у сферу цивільних правовідносин приватне право, відокремлене від елементів релігійного і публічного характеру. Це право часто приводило до зіткнення з народними поглядами, витісняло народні звичаї, але й зі свого боку піддавалося впливу звичаєвого права.

Зовсім інші були справи у Київській Русі. Перш за все в Київську Русь проникли лише розрізнені уривки римської системи. Головними представниками її були Еклога і Прохорон. Але в Київську Русь дійшло римське право у візантійському опрацюванні, що репрезентувало зміщування світських і віросповідальних елементів, приватного і публічного права. І вже по цьому рецепція візантійського права не могла привести до створення цілісної системи

приватного права. Провідником візантійського права в Київській Русі було духовенство, яке застосовувало його в церковному суді. Відповідно до компетенцій цього суду, вплив візантійського законодавства представляв у Київській Русі переважно спадкове і сімейне право. У цих сферах проявлявся вплив духовенства і на законодавчу діяльність князів. Так, всі положення Руської Правди про опіку і спадщину подружжя відтворюють основи Еклоги. Під впливом візантійського права виник інститут душеприказчиків. Після 1654 р. візантійське право в Україні застосовувалося безпосередньо тільки духовними судами. Але багато статей Уложення 1649 р. запозичені з візантійського права, а саме із Градського закону (Прохірона).

Рецепція римського права як явище європейської цивілізації в цілому відбувалася за різними типами – західним та східним [1, с.25–26]. У цій статті ми коротко окреслили східний тип рецепції, поряд з основним питанням теми. Але історична місія візантинізму проявилася переважно в культурному і правовому впливі на народи південно-східної Європи, а також і в Азії (на вірмен і грузинів). Отже, східноєвропейський (візантійський) тип рецепції римського права слід визначити таким, що відіграв досить значну роль у формуванні європейського виміру права і тісно пов'язаний з регулюванням управлінської діяльності держави – адміністративним правом.

Список літератури: 1. Всемирная история. Древний мир. М., 2003. 2. Энциклопедический словарь. Т. VI. С-пб., 1892. 3. Адміністративне право України: Підручник. Академічний курс: У 2 т. Т.1. Загальна частина. К., 2004. 4. Энциклопедический словарь. Т. XXV. М., 1913.

Надійшла до редколегії 05.09.06

І. І. Сіліч

ПРО ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

У сучасних умовах становлення України як демократичної, соціальної, правової держави особливого звучання набуває вдосконалення механізму реалізації прав і свобод громадян, їх обов'язків стосовно суспільства й держави. Повною мірою це положення відноситься й до сфери адміністративно-процесуального регулювання й обумовлено формуванням нових пріоритетів у відносинах органів виконавчої влади й громадян, пов'язаних з першочерговою задоволення прав і свобод особи, реалізацією принципу «людина – мета, а не засіб», що означають турботу суспільства й держави про охорону прав і свобод кожної людини [1]. Не викликає сумнівів, що в подальшій трансформації сутності та змісту виконавчої влади на справді демократичних засадах найважливішою вимогою необхідно вважати визнання самоцінності кожної люди-